

ТВОРЧИСТЬ ОЛЕКСАНДРА ПИЛИПОВИЧА МИШУГИ (1853–1922) У КОНТЕКСТІ ТРАДИЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ВОКАЛЬНОЇ ШКОЛИ

Сачок Віктор Іванович,

творчий аспірант,

викладач кафедри камерного співу

Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського

ORCID ID: 0000-0001-8886-0133

*У статті розглядається постать відомого українського виконавця XIX – початку XX століття – Олександра Пилиповича Мишуги (1853–1922) у контексті становлення й розвитку української вокальної школи, яка наслідувала традиції європейських вокальних шкіл, передусім італійської вокальної школи. Робиться наголос, що впродовж тривалої еволюції європейської музичної культури вдосконалювалися можливості голосового апарату співаків, методи та принципи музичного виконавства. Найвідоміша в Європі й світі італійська школа співу сформувалася впродовж XVII–XIX ст., завдяки їй вироблено еталон класичного звучання голосу – техніка *bel canto*, якого й донині дотримуються репрезентанти багатьох національних вокальних шкіл.*

Зазначається, що потужний вплив західноєвропейської вокальної традиції на українську школу співу кінця XIX – початку XX ст. рельєфно виявився у творчості Олександра Мишуги – одного з найосвіченіших музикантів свого часу, оперного й концертно-камерного співака, видатного педагога кінця XIX – початку XX ст., ім'я якого належить до плеяди виконавців світової слави: співака-українця О. Мишугу (сценічне ім'я Філіппі-Мишуга) у кінці XIX ст. вважали «королем тенорів» і володарем прекрасного ліричного тембру. Виступи О. Мишуги були окрасою оперних і концертних сцен Риму, Мілана, Турину, Лондона, Парижа, Відня, Берліна, Праги, Варшави, Кракова, Санкт-Петербурга, Києва, Львова, Харкова. Завдяки виконавському професіоналізму О. Мишуги, розширенню ним жанрового діапазону виконуваних партій у творчості, особливої актуальності набула спрямованість розвитку української вокальної школи оперного й камерного виконавства до «європеїзації» в контексті змістового розмаїття творчих індивідуальностей композиторів і співаків.

Ключові слова: Олександр Мишуга, камерне виконавство, українська вокальна школа, вокальні традиції, вокальний жанр.

Sachok Viktor. The creativity of Oleksandr Pylypovych Myshuga (1853–1922) in the context of the traditions of the Ukrainian vocal school

*The article examines the figure of the famous Ukrainian performer of the 19th – early 20th century – Oleksandr Myshuga (1853–1922) in the context of the formation and development of the Ukrainian vocal school, which followed the traditions of European vocal schools, primarily the Italian vocal school. The article emphasizes that during the long evolution of European musical culture, the capabilities of the vocal apparatus of singers were improved, and the methods and principles of musical performance were improved. The most famous Italian school of singing in Europe and the world was formed during the 17th–19th centuries, thanks to which the standard of classical sounding of the voice was developed – the *bel canto* technique, which is still followed by representatives of many national vocal schools.*

The article notes that the powerful influence of the Western European vocal tradition on the Ukrainian singing school of the late 19th and early 20th centuries. Appeared in relief in the work of Oleksandr Myshuga – one of the most educated musicians of his time, an opera and concert-chamber singer, an outstanding teacher of the late 19th – early 20th centuries, whose name belongs to the galaxy of performers of world fame – a Ukrainian singer O. Myshuga (stage name Filippi-Myshuga) at the end of the 19th century was considered the “king of tenors” and the owner of a beautiful lyrical timbre. O. Myshuga's performances graced the opera and concert stages of Rome, Milan, Turin, London, Paris, Vienna, Berlin, Prague, Warsaw, Krakow, St. Petersburg, Kyiv, Lviv, Kharkiv. Thanks to the performing professionalism of O. Myshuga, the expansion of the genre range of performed parts in his work, the tendency of the development of the Ukrainian vocal school of opera and chamber performance to “Europeanization” has become especially relevant, in the context of the meaningful diversity of creative individualities of composers and singers.

Key words: Oleksandr Myshuga, chamber performance, Ukrainian vocal school, vocal traditions, vocal genre.

Вступ. Олександр Пилипович Мишуга (псевд. Філіппі, 1853–1922) – всесвітньовідомий оперний і камерний співак (ліричний тенор), вихованець італійської вокальної виконавської школи, продовжувач традицій *bel canto*, відомий своєю оперною, концертно-виконавською, педагогічною та меценатською діяльністю. О. Мишуга все своє життя віддав рідному народові, популяризації народної пісні, співака справедливо вважають засновником українського професійного вокального мистецтва й національної вокальної виконавської школи.

Творчість О. Мишуги й формування української вокальної школи відбувалося в умовах становлення й розвитку європейських національних вокальних шкіл – італійської, німецької, французької (XVII–

XIX ст.), що історично пов'язано зі становленням музичного театру, кожна вокальна школа втілила характерні особливості манери звукоутворення й звуковедення. О. Мишуга у творчості презентував національну вокальну манеру виконавства, характерну власну специфіку мовлення з притаманними їй специфічними ментальними характеристиками, особливостями фонетичного, інтонаційного, ладового та ритмічного відчуття, у його вокальній манері виконання яскраво відобразилася мелодійність української мови та самобутність багатовікового мелосу, емоційна чутливість і душевна глибина українського характеру.

Творчість О. Мишуги репрезентувала традиції своєрідності виконавського стилю в українській вокальній

школі, що, на думку дослідниці вокального мистецтва професорки В. Антонюк, узгоджується із сучасним розумінням феномена «вокальна школа» як таким, що передусім пов'язаний з індивідуальною творчістю виконавця, розкривається в контексті загальних характеристик мистецьких персоналій, відповідаючи західноєвропейським традиціям ідей персоналізму [1, с. 7].

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження стали фахові праці з проблем вокальної творчості й історії вокального виконавства В. Антонюк, О. Баланко, Б. Гнидь, Л. Горелік, Н. Гребенюк, І. Кавун та ін. Видатну постать вокального мистецтва й вокальної педагогіки Олександра Мишуги розглянуто в працях В. Антонюк, М. Головащенко, К. Кондратюка, Н. Свободи, С. Чарнецького, О. Шуляр та ін. Аналіз феномена «виконавська школа» представлений науковими здобутками авторів: В. Антонюк, Б. Гнидь, С. Кучеренко, В. Сумарокова та ін. Феномен камерно-концертного виконавства став предметом дослідження в роботах О. Баланко, Т. Булат, О. Шуляр та ін. Праці, пов'язані з естетикою музично-виконавського мистецтва, проблемами інтерпретації, представлені іменами В. Москаленка, С. Тишка, Б. Фільц та ін.

Методологія дослідження базується на поєднанні таких методів: *історико-культурологічного* – у розкритті впливів культурних, художньо-мистецьких факторів на формування національної вокальної школи в Україні, а також традицій концертно-камерного виконавства; *естетико-стильового аналізу* – у розкритті характеристик українського концертно-камерного виконавства; *персоналістичного* – у зверненні до життя і творчості Олександра Пилиповича Мишуги, в окресленні індивідуальних характеристик сценічних образів та особливостей виконання камерних творів.

Результати дослідження. Народився Олександр Мишуга в 1853 р. на Львівщині (с. Новий Витків) у родині шевця. Рано втратив батьків і став сиротою. Навчався в бурсі при соборі св. Юра у Львові, опановуючи грамоту і співаючи в хорі. Закінчив учительську семінарію. Перші основи вокальної школи український співак отримав у Львові, у досвідченого польського педагога, професора Валерія Висоцького, який виховав чимало прославлених виконавців, серед яких такі імена, як Соломія Крушельницька (сопрано), Адам Дідур (бас), Яніна Королевич-Вайда (сопрано), Марія Мокшинська (сопрано), Олександр Мишуга (тенор). Згадуючи свого вчителя, О. Мишуга писав: «...Мій професор Висоцький зумів зразу ж зрозуміти мою вразливу натуру, відкрив мені таїни краси співу, і я всією душею і тілом віддався йому під опіку. Я слухав його науку, його поради й артистичні вказівки, переживаючи на заняттях невимовне блаженство» [14, с. 466]. Через роки, займаючись педагогічною діяльністю, О. Мишуга буде спиратися в ній на педагогічні методи і творчі принципи свого шанованого вчителя.

В. Висоцький – видатний бас (*basso cantante*) туринської сцени, який навчався у Ф. Ламперті – знаменитого італійського педагога. В. Висоцький оперну кар'єру розпочав в італійській групі, співаючи в Одесі. Виступав

також на італійській оперній сцені: у театрі «Ла Скала» в Римі, у театрах Флоренції, Венеції, Вероні, Трієсті та ін. Залишивши оперну сцену, співак відкрив власну школу вокалу, згодом здобувши посаду професора сольного співу у Львівській консерваторії, навчав талановитих учнів [4, с. 231].

На галицькій сцені О. Мишуга вперше виступив у 1880 році, виконавши фрагменти з опери «Страшний двір» С. Монюшка, а на концертно-камерну сцену співак вийшов у 1881 році – це був концерт, присвячений пам'яті Т. Шевченка, у великому залі Народного дому Львова. О. Мишуга виконав твір А. Вахнянина на слова Т. Шевченка «Наша доля».

На той час українські вокалісти завершували своє професійне навчання в Італії та кращих освітніх закладах Європи – у Відні, Берліні, Празі, Кракові, займаючись згодом концертно-виконавською і викладацькою діяльністю. О. Мишуга студіювався в Мілані в професора Джованні Баттіста Рубіні, який розвивав голосовий потенціал свого вихованця, продовжуючи традиції свого вчителя – знаменитого тенора Андреа Подзарі, виконавця тенорових партій в операх Россині.

Матеріальну допомогу в час перебування в Італії О. Мишуга отримав, як зазначає в праці Б. Гнидь «Історія вокального мистецтва», від російського емігранта із Ніцци, який за участь у великому концерті заплатив співакові тисячу франків золотом, що дало можливість завершити навчання [4, с. 232]. Цілеспрямовано й наполегливо О. Мишуга опановував в Італії свій фах: окрім занять співом, він вивчав анатомію, фізіологію, акустику, а також педагогіку, психологію, логіку й естетику, історію й літературу, оволодівав італійською, німецькою, російською, англійською, французькою мовами.

У 1882 році О. Мишуга дебютував в опері «Марта» Ф. Флотова в м. Форлі. Після успіху прем'єри й низки яскравих виступів у європейських містах дирекція Львівської опери запропонувала співакові контракт на 1883–1884 рр. О. Мишуга розпочав свою сценічну кар'єру у Львові, багаторазово виступаючи перед публікою.

4 жовтня 1900 р. почав показувати вистави Великий міський театр (із 1939 р. – Львівський театр опери і балету, з 1956 – імені І. Франка). Першою на його сцені була поставлена лірико-драматична опера «Янек» В. Желенського – про життя карпатських верховинців. Провідну партію в ній виконував славетний український тенор О. Мишуга, для якого її спеціально написали. Успішна початкова діяльність львівської опери значною мірою зумовлена активністю її директора Т. Павликовського, який проявив себе не лише вмілим організатором і здібним режисером, а й прогресивним громадським діячем.

У перші роки діяльності львівської опери в ній дебютували талановиті молоді співаки – вихованці львівської консерваторії: О. Руснак, О. Носалевич, О. Любич-Парахоняк, М. Голинський, С. Гушалаевич, Р. Любинецький, В. Качмар, С. Федичковська, В. Флоріанський, М. Скала-Старицький і М. Менцинський. Яскраву сторінку в історії театру вписали визначні

солісти-українці: О. Любич-Парахоняк, О. Руснак, Є. Гушалевич, О. Носалевич, А. Дідур, О. Мишуга, М. Менцинський, С. Крушельницька та ін., мистецтво яких стало національною гордістю народу й здобуло всесвітнє визнання.

У сезоні 1901–1902 рр. вихованець італійської школи бельканто О. Мишуга виконав одинадцять партій в операх «Галька», «Страшний двір» С. Монюшка, «Фауст» Ш. Гуно, «Фра Дияволо» Д. Обера, «Травіата» Дж. Верді, «Кармен» Ж. Бізе, «Лючія ді Ляммермур» Г. Доніцетті, «Манон» Ж. Массне, «Марта» Ф. Флотово. Уже під час співацької діяльності за кордоном він майже щороку приїздив у рідний край, беручи участь у мистецьких святах: співав у ювілейних концертах, присвячених Т. Шевченкові, М. Шашкевичу, І. Франкові, невтомно пропагував українську музику та національну культуру, виконуючи твори М. Лисенка, А. Вахнянина, В. Матюка.

Успішно гастролюючи в багатьох країнах світу, співак фондував великі кошти на розвиток української музичної культури, сприяючи діяльності Музичного інституту імені М. Лисенка, робітничої бурси у Львові тощо.

Демократизація культурного життя тогочасної Галичини позначилася створенням масових аматорських гуртків (музичних, театральних, літературних тощо). Із середини ХІХ ст. в Україні актуалізувалася потреба в організованих формах концертного життя. Її реалізації сприяло створення музично-освітніх товариств, які проголосили своєю метою масову популяризацію серйозної музики (зокрема хорові товариства «Торбан» та «Боян», 1890-і рр.). У 1842 р. відкрився львівський приватний театр «Скарбека», один із найбільших у тогочасній Європі (тепер у його приміщенні функціонує Український державний академічний драматичний театр імені М. Заньковецької). На початку 70-х рр. ХІХ ст. декламаційні, пісенні, театральні вечори влаштовували гімназичні культурні товариства «Согласіє» (1870 р.), «Братній Союз» (1871 р.) і хор товариства українських студентів «Союз» (1875 р.). Останній часто гастролював по краю та за його межами. З листопада 1897 р. набули розголосу музично-декламаторські вечори «Музичного кружка» [5, с. 129].

Це, у свою чергу, сприяло зростанню професіоналізації культурної діяльності, зокрема появи приватних музичних шкіл, симфонічних і камерних оркестрів. Зазначені умови сприяли вихованню талановитих музикантів і співаків, якими згодом захоплювалася не тільки західноукраїнська, а й західноєвропейська публіка.

Блискуча співоча кар'єра О. Мишуги продовжувалася близько двадцяти років. Під час виступів на сцені Львівської опери співак демонстрував виконавський стиль, що поєднував традиції *bel canto* й українську зворушливість почуттів, ніжну кантилену арій і лірику народнопісенної творчості. Співак часто виступав у Львові з концертами, у програмі яких звучала українська музика. Солоспіви М. Лисенка, В. Матюка, арії з опери С. Гулака-Артемівського прикрашали концертні програми О. Мишуги.

У 1884 р. М. Мишуга співав на сцені Варшавського оперного театру, виконуючи провідні партії ліричного тенору. З 1885 р. співак солював на сцені Віденської опери, у 1885–1905 рр. О. Мишуга виступав на багатьох сценах Європи, виконуючи численні партії: Фауст, Каварадоссі, Альфред, Ленський, Ромео, Герман, Радмес і багато інших. У 1909 році О. Мишуга виступав на відкритті оперного театру у Львові, виконавши партію Янека з опери «Янек» В. Желенського, ця опера написана спеціально для голосу співака.

У 1894–1923 рр. О. Мишуга разом із С. Крушельницькою і М. Менцинським активно виступали в містах Галичини й Буковини з концертами, присвяченими вшануванню пам'яті Т. Шевченка. Програми концертів склалися з творів українських композиторів, романсової творчості, а також українських народних пісень і солоспівів.

Педагогічну діяльність О. Мишуга розпочав у 1900 р. Його популярність як педагога співу швидко зростає, у 1905 р. М. Лисенко запрошує співака до Києва на посаду професора сольного співу Музично-драматичної школи. У 1912–1913 рр. співак викладає у Варшаві в Музичному інституті ім. С. Монюшка, навчаючи й вокалістів із Києва та Львова. Усі свої заощадження митець віддавав на потреби народної освіти, його нездійсненою мрією стала думка про відкриття у Львові школи співу при Вищому музичному інституті імені М. Лисенка. У 1914–1919 рр. О. Мишуга вів школу співу в Римі та Мілані. З 1919 року співак жив у Стокгольмі (Швеція).

У 1922 році видатного співака не стало. Він похований на батьківщині, у Новому Виткові на Львівщині.

Секрет концертно-камерного вокального мистецтва О. Мишуги – у поєднанні своєрідного м'якого поетичного тембру його чудового голосу й високої технічної майстерності виконання. Іноді м'який тембр голосу О. Мишуги порівнювали з голосом італійця Дж. Рубіні. Дійсно, цих співаків поєднувала особлива виразовість у створенні образу, що закладена в голосових можливостях співаків. Верхня ділянка діапазону Дж. Рубіні й О. Мишуги формувалася у фальцетному режимі, для їхнього вокального виконавства були характерні легкість емісії, гнучкість і рухливість голосу, витончене фразування, уміння використовувати контрастне звучання *forte* й *piano*. Дж. Рубіні вперше застосував прийом, що має назву «ридання», надалі широко використовуваний у виконавській практиці італійських співаків. З ім'ям цього співака асоціюється також феномен «вібрато» – коливання голосу (5–7 рухів за одну секунду), яке робить голос трепетним та емоційним. О. Мишуга, наслідуючи італійські традиції вокального співу, уносив у концертно-камерне виконання особливу теплоту вокального тону, чим зачаровував аудиторію, переконуючи її довершеними художніми трактовками.

Тогочасні критики високо підносили вокальне мистецтво О. Мишуги, відмічаючи наслідування традицій італійської вокальної школи *bel canto*, творчий метод і постановку голосу співака, точність і красу музичного фразування, сценічний артистизм виконавця.

Досить вдало визначив особливості співочого мистецтва О. Мишуги С. Чарнецький – український поет і театральний критик: «Майстерне фразування, чудове ведення кантилен, глибокий ліризм, потужні засоби вокальної культури, багато чуття й понад все – рідкісно гарна і шляхетна окраса голосу – ось прикмети, що в підсумку склали силу його імені» [14, с. 468].

Секрет успіху О. Мишуги полягав не лише в опануванні італійської вокальної школи, знаменитої традиціями *bel canto*, не лише в природній рідкісній ніжності й красі голосу, а й у вмінні досконало володіти ним, у вмінні змінювати тембр голосу залежно від значення слова, у вмінні глибоко відчувати й передавати зміст, характер, стиль виконуваних творів, у великій майстерності перекладення. Весь свій талант, розум і досвід, усе своє натхнення, темперамент і увесь потужний багаж вокально-технічних засобів виразності О. Мишуга завжди підпорядковував вокальному образу. У його мистецтві співу не було нічого зайвого, розрахованого на швидкий, поверховий успіх. Співак завжди прагнув до цілковитої гармонії голосу, слова, міміки, жестів, рухів, ритму, що збагачувало його концертно-камерне виконавство, роблячи художньо досконаліми створені ним вокальні образи.

О. Мишуга був першим в Україні, хто прагнув підвести під вокальну педагогіку наукову базу й вивести її зі сфери таємничості, емпіричних секретів. Як педагог, О. Мишуга стверджував: «Мій метод науки співу спирається на цілком нову систему, яку я сам вигадав: спів – то продовжені склади мови, усі слова треба виразно вимовляти одним безперервним звуком, а голос повинен опиратися в одній і тій самій точці при зміні роботи зв'язок» [11, с. 374].

Висновки. Розвиток концертно-камерного виконавства і становлення української вокальної школи в кінці XIX – початку XX ст. зумовлений наслідуванням традицій європейського вокального виконавства, для якого характерне передусім домінування італійської вокальної традиції, виконавського стилю *bel canto*. Результатом впливу італійської вокальної культури й педагогіки стала творчість славетних українських співаків, серед яких почесне місце посідає Олександр Пилипович Мишуга.

Концертно-камерна сольна діяльність О. Мишуги (ліричний тенор, італійська вокальна школа) поряд із концертними виступами інших українських виконавців успішно сприяла популяризації української національної музичної спадщини засобами виконавського вокального мистецтва. І вдома, на батьківщині, і під час гастролей по Європі співак обов'язково включав до програм своїх концертів українські народні й авторські пісні В. Барвінського, М. Лисенка, С. Людкевича,

Д. Січинського та інших, неодноразово виконуючи їх. О. Мишуга виконував камерно-вокальні твори українських композиторів: солоспіви, романси, обробки народних пісень, думи. Слухаючи його концерти, вітчизняна й західноєвропейська публіка знайомилася з музичною культурою України, отримувала відомості про історію й духовну культуру українського народу. Багато працюючи за межами України, О. Мишуга з гордістю демонстрував своє національне походження, підносячи статус рідної мови та культури. Блискуча співоча кар'єра О. Мишуги продовжувалася близько двадцяти років. Під час виступів співак демонстрував виконавський стиль, що поєднував традиції *bel canto* й українську зворушливість почуттів, ніжну кантилену арій і лірику народнопісенної творчості.

О. Мишуга увійшов до історії вітчизняного музичного мистецтва як один із найвиразніших інтерпретаторів української народної пісні та класичного романсу (твори М. Лисенка, А. Вахнянина, В. Матюка). Співак брав активну участь у мистецьких святах, ювілейних концертах, присвячених Т. Шевченкові, М. Шашкевичу, І. Франкові, невтомно пропагуючи українську музику й національну культуру.

У програмі концертів за участі О. Мишуги звучала українська музика: солоспіви М. Лисенка, В. Матюка, арії з опери С. Гулака-Артемовського, романси й народні пісні. Концертно-камерний виконавський стиль О. Мишуги, який наслідував італійські традиції вокального співу *bel canto*, складався з поєднання м'якого поетичного тембру голосу та високої технічної майстерності виконання. Співаку притаманна особлива теплота, виразність, задушевність і проникливість у створенні образу. Для його вокального виконавства характерні легкість емісії, гнучкість і рухливість голосу, витончене фразування, уміння використовувати контрастне звучання *forte* й *piano*, загальна емоційність виконання, довершеність художніх трактовок.

Усесвітньовідомий тенор О. Мишуга як один із кращих інтерпретаторів і пропагандистів українських пісень, творів вітчизняних композиторів і зарубіжних авторів посів почесне місце в історії українського оперного та концертно-камерного виконавства, української вокальної педагогіки.

Розвиток національної вокальної школи став можливим завдяки персоніфікації мистецьких досягнень в особах українських виконавців, завдяки сценічній творчості видатних співаків українське камерно-вокальне мистецтво піднесено на рівень художньої довершеності. Зокрема, український всесвітньовідомий тенор О. Мишуга розкрив свій вокальний потенціал і досягнув мистецьких вершин на оперній і камерно-концертній сцені.

Література:

1. Антонюк В.Г. Українська вокальна школа: етнокультурологічний аспект : монографія. Київ : Українська ідея, 2001. 144 с.
2. Баланко О.М. Українська камерно-вокальна музика кінця XX – початку XXI ст. як виконавський феномен : дис. ... канд. мистецтва знав. : 17.00.03 «Музичне мистецтво» / Нац. муз. акад. України ім. П.І. Чайковського. Київ, 2016. 246 с.

3. Булат Т.П. Камерно-вокальна лірика. Становлення пісні-романсу. *Історія української музики* : у 6 т. / ІМФЕ імені М. Рильського ; редкол.: М.М. Гордійчук та ін. Київ : Наукова думка, 1989. Т. 2. С. 231–254.
4. Гнидь Б.П. Історія вокального мистецтва : підручник. Київ : Національна музична академія України імені П.І. Чайковського, 1994. 320 с.
5. Головащенко М.І. Олександр Мишуга. Спогади, матеріали, листи. Київ : Музична Україна, 1971. 424 с.
6. Гребенюк Н.Є. Вокально-виконавська творчість: психолого-педагогічний та мистецтвознавчий аспекти : монографія. Київ : Національна музична академія України імені П.І. Чайковського, 1999. 269 с.
7. Кавун В. Історико-теоретичні аспекти становлення вокального мистецтва. *Міжнародний вісник: культурологія, філологія, музикознавство*. 2017. Вип. I (8). С.160–164.
8. Кондратиук К. Портрети видатних українських митців XIX – початку XX ст. : навчальний посібник. Львів : Студії, 1995. 123 с.
9. Мишуга О.П. Спогади. Матеріали. Листи / упорядкув., підгот. текстів, вступ. ст. та прим. М. Головащенко. Київ : Муз. Україна, 1971. 779 с.
10. Олександр Мишуга – король тенорів / авт.-упоряд. : М.І. Головащенко. Київ : Музична Україна, 2004. 610 с.
11. Олександр Мишуга про себе. Олександр Мишуга. Спогади, матеріали, листи / упоряд., підготовка текстів, стаття та примітки М. Головащенко. Київ : Муз. Україна, 1971. С. 367–374.
12. Свобода Н. Олександр Мишуга і його новаторські педагогічні принципи. *Вісник Львівського університету. Серія «Мистецтво»*. 2003. Вип. 3. С. 137–145.
13. Сумарокова В.Г. Виконавська школа як об'єкт дослідження: до визначення поняття. *Музичне виконавство. Науковий вісник Нац. муз. акад. України ім. П.І. Чайковського*. Київ, 2004. Кн. 10. С. 180–190.
14. Чарнецький С. Пам'яті Олександра Мишуги. *Олександр Мишуга. Спогади, матеріали, листи* / упоряд., підготовка текстів, стаття та примітки М. Головащенко. Київ : Муз. Україна, 1971. С. 466–471.
15. Шуляр О. Вокально-виконавська та педагогічна діяльність славетного співака Галичини Олександра Мишуги. *Вокальне мистецтво: Історія. Сучасність. Перспективи* : збірник статей / ред.-упоряд. Г. Карась. Івано-Франківськ : Фоліант, 2015. С. 50–67.

References:

1. Antonyuk V.G. (2001). *Ukrainska vokalna shkola: etnokulturolohichni aspekt* [Ukrainian vocal school: ethnocultural aspect]: monohrafiia. *Ukrainska ideia*, Kyiv. 144 p. [in Ukrainian].
2. Balanko O.M. (2016). *Ukrainska kamerno-vokalna muzyka kintsia XX – pochatku XXI st. yak vykonavskiy fenomen* [Ukrainian chamber and vocal music of the late 20th and early 21st centuries. as a performing phenomenon]: dys. ... kand. Mystetstvoznavstva 17.00.03. *Muzychne mystetstvo. Nats. muz. akad. Ukrainy im. P. I. Chaikovskoho*. Kyiv. 246 p. [in Ukrainian].
3. Bulat T.P. (1989). *Kamerno-vokalna liryka. Stanovlennia pisni-romansu* [Chamber and vocal lyrics. Formation of a romance song]. *Istoriia ukrainskoi muzyky : v 6 t. IMFЕ imeni M. Rylskoho; [redkol.: M.M. Hordiichuk ta in.] : Naukova dumka, T. 2*. Kyiv. P. 231–254 [in Ukrainian].
4. Hnyd B.P. (1994). *Istoriia vokalnoho mystetstva* [History of vocal art]: pidruchnyk. *Natsionalna muzychna akademiia Ukrainy imeni P.I. Chaikovskoho*, Kyiv. 320 p. [in Ukrainian].
5. Holovashchenko M.I. (1971). *Oleksandr Myshuha. Spohady, materialy, lysty*. [Oleksandr Myshuga. Memories, materials, Letters]. *Muzychna Ukraina*, Kyiv . 424 p. [in Ukrainian].
6. Hrebeniuk N.Ye. (1999). *Vokalno-vykonavska tvorchist: psykholoho-pedahohichni ta mystetstvoznavchyi aspekty* [Vocal and performing creativity: psychological-pedagogical and art history aspects]: monohrafiia. *Natsionalna muzychna akademiia Ukrainy imeni P.I. Chaikovskoho*, Kyiv. 269 p. [in Ukrainian].
7. Kavun V. (2017). *Istoriiko-teoretychni aspekty stanovlennia vokalnoho mystetstva* [Historical and theoretical aspects of the formation of vocal art]. *Mizhnarodnyi visnyk: kulturolohiiia, filolohiiia, muzykoznavstvo. Vyp. I (8)*. Kyiv. P. 160–164 [in Ukrainian].
8. Kondratiuk K. (1995). *Portrety vydatnykh ukrainskykh myttsiv XIX – pochatku XX st.* [Portraits of prominent Ukrainian artists of the 19th and early 20th centuries.]: navch. posib. *Studii, Lviv* 123 p. [in Ukrainian].
9. Myshuha O.P. (1971). *Spohady. Materialy. Lysty*[Memoirs. Materials. Letters]. *Uporiadkuv., pidhot. tekstiv, vstup. st. ta prym. M. Holovashchenka. Muz. Ukraina*. Kyiv. 779 p. [in Ukrainian].
10. *Oleksandr Myshuha – korol tenoriv* (2004). [Oleksandr Myshuga is the king of tenors]. M. I. Holovashchenko (avt.-uporiad.). *Muzychna Ukraina*, Kyiv. 610 p. [in Ukrainian].
11. *Oleksandr Myshuha pro sebe* (1971). [Oleksandr Myshuga about himself]. *Oleksandr Myshuha. Spohady, materialy, lysty* [uporiad., pidhotovka tekstiv, stattia ta prymitky M. Holovashchenka]. *Muz. Ukraina*, Kyiv. P . 367–374 [in Ukrainian].
12. *Svoboda N.* (2003). *Oleksandr Myshuha i yoho novatorski pedahohichni pryntsypy* [Oleksandr Myshuga and his innovative pedagogical principles]. *Visnyk Lviv. un-tu / Seriiia myst-vo. Vyp. 3*. Kyiv. P. 137–145 [in Ukrainian].
13. *Sumarokova V.G.* (2004). *Vykonavska shkola yak obiekt doslidzhennia: do vyznachennia poniattia* [Executive school as an object of research: towards the definition of the concept] *Muzychne vykonavstvo. Naukovyi visnyk Nats. muz. akad. Ukrainy im. P.I. Chaikovskoho*. Кн. 10. Kyiv. P. 180–190 [in Ukrainian].
14. *Charnetskyi S.* (1971). *Pamiaty Oleksandra Myshuhu* [in memory of Oleksandr Myshuga] *Oleksandr Myshuha. Spohady, materialy, lysty* [uporiad., pidhotovka tekstiv, stattia ta prymitky M. Holovashchenka]. *Muz. Ukraina*, Kyiv. P. 466–471 [in Ukrainian].
15. *Shuliar O.* (2015). *Vokalno-vykonavska ta pedahohichna diialnist slavetnoho spivaka Halychyny Oleksandra Myshuhu* [Vocal performance and teaching activity of the famous singer of Halychyna Oleksandr Myshuga] *Vokalne mystetstvo: Istoriia. Suchasnist. Perspektyvy* : zbirnyk statei / red.-uporiad. Hanna Karas. *Foliant, Ivano-Frankivsk*. P. 50–67 [in Ukrainian].